

helyi történet angol távlatai, valamint Nemzeti egység kialakulása, a piaci és a mezőgazdasági regionalizmus.) A legtöbb kutató egyetért abban, hogy a piacgazdaság kialakulása a termelés módjának és az agrárszektor társadalmi szervezetének átalakulására vezetendő vissza a korai újkori Angliában, és minden kapcsolatban áll a nemzetállam kialakulásával. De hogyan egyeztethető össze a helyi egységeknek a nagyobb egészbe való integrálódása mellett érvelők nézete a helyiek mellett nosztalgiait érző történészek által felhozott bizonyítékokkal? Világos, hogy a piac kibővülése a meghatározó jellegű falusi szektorban „egységesebb” nemzetet hozott létre, de az a különböző mezőgazdasági körzetek összefüggései között ment végbe. Csak a XV. század végén és a XVI. században jöttek létre olyan kedvező gazdasági és társadalmi szerkezetek, amelyek megteremtették az egymástól függő gazdasági régiókat. A középkori Angliában a társadalom részekre bontott volt, a régiók általános jellemzői pedig nem nagyon tértek el, így nem alakult ki közöttük egymásra utaltság. A regionális különbségek erőteljesebbé válása a XVI–XVII. században következett be, a későbbiekben a technikai változások a mezőgazdaságban és az iparban a piacok hatására még többször átalakították a körzeteket.

Az előadások – mint láthatjuk – egyetlen nagy témát boncolgattak: mégpedig a helytörténeti kutatások saját jogát, szerepét, kapcsolatát a szélesebb történeti kutatásokhoz. Képet alkothattunk arról, milyen jelentős elméleti, módszertani kutatásokat folytatnak számos országban annak érdekében, hogy a helyi mélyfúrások sok munkával nyert eredményei minél tudatosabban és hatásosabban befolyást gyakorolhassanak a nemzeti szintű történelmi szintézisekre, azok árnyaltabbá tétele érdekében. Számos olyan módszerrel ismerkedhettünk meg – bár sok közülük nem ismeretlen a hazai történészek előtt sem –, amelyek nem egyedül, hanem inkább együttesen alkalmazhatók. Ugyanakkor több kérdés megválaszolatlan maradt a vitában. Így, hogy csak a legtöbbször előforduló említsük, a régió fogalmát illetően eltérő nézeteket hangoztattak a történészek résztvevők: közigazgatási, gazdasági, néprajzi területeket egyaránt régióknak neveztek, melyek nagysága tucatnyi helységtől országnyi, sőt fél földrésznyi területig terjedt. De igazságtalan volna e nagy kérdések megoldását egyetlen szekcióüléstől várni. Az előadások és a vita összességében rendkívül gondolatgazdag, további elméleti módszertani vizsgálatokra ösztönző volt és jóleső érzéssel gondolhatunk arra is vissza, hogy nemcsak a szekció, hanem az egész kongresszus is – Budapesten ülésezett.

Pálmány Béla

Az ipari üzemtörténet-írás helyzete Hajdú-Bihar megyében*

Hanák Péter az üzemtörténet-írás országos helyzetével kapcsolatban írta: „Van, létrejött, felőtt valahol a periférián, a hagyományos történetírás árnyékában, kisség gondozatlanul és magára hagyottan, mint a mostohagyerek.”¹ Hanák megállapítása sok vonatkozásban, főképp a magára utaltság, s a kezdeti szakaszban a gondozatlanság kérdéseiben, megyénk üzemtörténet-írására is jellemző volt. Ugyanakkor az is igaz, hogy a hasonlóság mellett sok sajátos vonás is tapasztalható Hajdú-Bihar megye ez irányú tevékenységében.

Az országos képhez hasonlóan, itt is jelentős tartalmi eltérés mutatkozik a felszabadulás előtt, illetve az után írt művek között. 1945 előtt az ilyen kiadványok rendszerint „díszalbum”-szerűek voltak, azaz csak a szépről-jóról szóltak, s fő céljuk a propaganda, a vállalatra való figyelemfelhívás volt, addig a munkásosztály helyzetével, szervezeteinek működésével, mozgalmával, általában a társadalmi problémákkal mondhatni egyáltalán nem foglalkoztak. Ezek az alkotások ugyanakkor olyan értékes adatokat tartalmaznak, amelyeket a háború során sok esetben elpusztult irattári anyag hiánya miatt napjaink történéskének nincs is módja másutt fellelnie.² Megyénkben a felszabadulás előtt megjelentetett üzemtörténeti munkák száma rendkívül csekély, s egy kivételével debreceni gyárakról szólnak.

*A cikk a szerző 1982. május 6-án a Hajdú-Bihar megyei levéltári napok keretében elhangzott előadásának rövidített, a megyei üzemtörténeti vonatkozású irodalommal kibővített változata.

¹Hanák Péter: Az üzemtörténet kutatásának problémái. Századok, 1968. 5–6. sz. 915. old.

Ami megyei üzemtörténet-írásunk felszabadulás utáni időszakát illeti, sajátos vonásnak tűnik *ritmusbeli lemaradása*. Az országban ugyanis 1952-től egyre gyorsuló ütemben jelentek meg az üzemtörténet-írások, nálunk azonban 1959-ig egyáltalán nem adtak ki hasonló jellegű munkát. Ezt követően látott napvilágot Kovács Tibor néhány oldalas füzet a Debreceni Ruhagyárról, s még ugyanebben az évben Balassa Sándornak az Aranybika Szállóról szóló munkája. Majd pedig Benda Kálmán és Irinyi Károly közös műve a négyszáz éves Debreceni Nyomdáról.³ Sajnálatos azonban, hogy miközben az országos üzemtörténet-írás 1961 után mennyiségében és minőségében is – állandóan felfelé ívelt, addig nálunk *stagnálási időszak* következett be, mert a bő tíz éven keresztül (1971-ig) egyetlen ilyen munka sem jelent meg.

Kétségtelen azonban, hogy 1969-től *érelődési folyamat* is megindult Hajdú-Biharban. Ennek része volt a KISZ megyei bizottsága által szervezett, üzemtörténet-írással foglalkozók (üzemi fiatalok és KISZ-tag tanárok) csoportja. E közösség munkáját néhány helybeli szakember tanácsaival segítette. Az eredmény meg is lett, mert elkészült négy, pályadíjat nyert munka, bár ezek nem jelentek meg. Ugyanez évben az Alföld című folyóirat egy tanulmánya az üzemtörténet szükségességével és jelentőségével foglalkozott.⁴ Felkarolta az ügyet az MSZMP megyei bizottságának archívuma és a Megyei Munkásmozgalom-történeti Bizottság is. Kiadványukban, a Tanulmányok és Források-ban többször alkalmat adtak az üzemtörténet-írás kérdéseivel, módszertanával való foglalkozásra.⁵ Mivel pedig a Tanulmányok és Források példányai elsősorban a pártszervezetekhez jutottak el, így hatásaként néhány üzemben pontosan a párttagság kezdeményezte az üzem történetének megírását. A közvélemény formálásában szerepet játszott Komoróczy György egyik kötete is, amelyben többek között a következőket írta: „Debrecen üzemei mégis hallgatnak... Vajon a Járműjavító, a Kefegyár, a Bútorgyár nagy múltú vissztekintő küzdelmei nem volnának tanulságosak a mai élet szempontjából?”⁶

Kiseb mértékben az előzőekben ismertetett „éreltetési” jelenségek, nagyobb részben az országos „divat” megyénkbe érkezése révén – mivel hazánk más tájain levő testvérvállalatok is kiadták történetüket, a mi vállalatunk sem akartak lemaradni –, továbbá elkövetkeztek az évfordulók (alapítás, államosítás stb.) 1971-től – a Dohánygyár történetével nyitva – napjainkig újabb 18 üzemtörténeti munka jelent meg Hajdú-Bihar megyében.⁷ A *menyiségi növekedéssel* azonban nem volt párhuzamos a *minőségi fejlődés*. A mezőny ugyanis *egyenletlenné* formálódott. Míg a Járműjavító, Sütőipar, TITÁSZ, István-malom, Gázmű, Hajdúböszörményi Faipari Vállalat kiadványai igen jó színvonalat képviselnek, addig más kiadványok ennek pont az ellenkezőjét mutatják. A nem megfelelő minőségnek gyakori oka volt, hogy némely vállalatok igen *későn*, rendszerint csak az évforduló évében gondoltak a kiadásra. Így az *alapos kutatásra nem maradt elegendő idő*. Az üzemek információs hiányuk miatt nem kellő ismerettel rendelkezőket kértek fel *szervezőknek*, ezért több olyan munka is megjelent, amelyben nyoma sincs széles körű, pl. levéltári kutatásnak. De a szerző személyének helytelen kiválasztásából fakadt az elemző-értékelő leírás elmaradása, a csupán tényközlő módszer kizárólagos alkalmazása. További gyakori hiba – a gyengébb minőségű kiadványoknál – a problémamentességre való törekvés, a „rózsaszinbe” burkolás, mintha az üzem élete tisztára diadalmenet lett volna, holott a nehézségek és azok leküzdésének ismertetése nem kisebbítette volna a vállalat hírnevét. Sajnos nem egy műből hiányzik a termékek bemutatása, a termékértékelés megokolása, a szemléletes grafikonok, táblázatok, egyáltalán a lényeges tényanyagok és adatok. Szólnunk kell a *lektorok* helytelen kiválasztásáról is. Több esetben előfordult, hogy lektornak vállalaton belüli személyt – aki még a szerzőnél is járatanabban a történelemírásban – választottak vagy a szerző baráti köréből jelölték ki. (Ez utóbbi pedig a bírálat éberségét vette el.) Tartalmi hibaként kell beszélnünk a sok évtizedet megélt üzemek *munkásmozgalmi* múltjának elhallgatásáról, más esetekben annak szinte egyedüli meghatározó tényezőként való bemutatásáról. Érzékelhető volt az is, hogy a mű ugyan az üzemről szólt, de a termelő ember ábrázolása nélkül.

Meg kell továbbá említenünk a külső formát is. Előfordult, hogy kisebb jelentőségű üzemek a legdrágább minőségű papíron, sokszínű nyomásban adták ki történetüket (nemegyszer tartalmi hiányosságokkal), miáltal fontos gyárak csupán kép nélküli vagy csak xerox eljárású kiadásokra

² Szűts Mihály: A Debreceni Első Takarékpénztár ötvenéves története 1846–96. Debr., 1896., Mayer Emil–Koncz Ákos: A debreceni István Gőzmalom története 1843–1896. Debr., Csáthy Ferenc: A Csáthy-féle debreceni könyvkereskedő és -kiadó cég százéves története. Debr., 1905., Veress Béla: A hajdúszoboszlói hőforrások hasznosítása 1927–1941., Csűrös Ferenc: A Debreceni Városi Nyomda története 1561–1911. Debr., é. n.

³ Kovács Tibor: 10 év mérleg (A debreceni Ruhagyár) 1949–1959. Debr., 1959., Balassa Sándor: A debreceni Aranybika Szálló története. Debr., 1959., Benda Kálmán–Irinyi Károly: A négyszáz éves Debreceni Nyomda. Bp., 1961.

⁴ Szűcs Ernő: Szükséges? Lehetséges? Alföld, 1969. 12. sz.

⁵ Szabó Miklós: Az üzemtörténet-íráról. Tanulmányok és Források, 1972. (Továbbiakban-TÉF), Szűcs Ernő: Siker-e a félsiker? TÉF 1973.

⁶ Dr. Komoróczy György: Hajdú-Bihar helytörténet-írása. Debr., 1969. 27–28. old.

vállalkoztak. Következésképpen nem ritka az üzemtörténeteknél a tartalom és a külső forma egységének hiánya.

Kiváltképpen az első években az üzemtörténet kiadási céljának tisztázatlansága miatt, helytelen *terjesztési elv* érvényesült. A gyárak kiadványukat gyakran ajándéktárgyként kezelve, protokollra használták. Szerencsére 1974 óta az üzemek elsődlegesen saját dolgozóik között osztják ki történetüket. Újabb arra is találok már példát, hogy e munkákhoz a helytörténeti kiadványok iránt érdeklődők könyváruis forgalomból is (áruspéldányok) hozzájuthatnak.

Megállapítható, hogy az 1971–1978 között kiadott műveknél *hangsúlyeltolódás* következett be a vidék javára. Míg 1971-ig (beleértve a felszabadulás előtti időszakot is) csak egyetlen vidéki üzem története jelent meg, most a 18 kiadványból 11 Debrecenen kívüli, vagy akár megyei keretben is meghaladó működési körzettel rendelkező vállalatról szól. Különösen a bőszőrményiek jártak elől szép példával, mert ők három ipari üzemük történetét is megírták.

A kiadványok számának emelkedésével egyidejűleg megindult egy, az eredményeket számba vevő, a további munkákhoz módszertani segítséget nyújtani szándékozó, széles körű *publikációs tevékenység* az Alföld, a Tanulmányok és Források, Levéltári Évkönyv, Hajdú-Bihari Napló hasábjain.⁸

Nem sikerült minden esetben megfelelő összhangot létrehozni a mozgalmi jellegű üzemtörténet-írás és a kiadásra kerülő feldolgozások tudományos követelményeknek való elégtétele között. Ez annak ellenére fennáll, hogy az előzőekben leírt széles körű publikációs tevékenységen túl a Levéltár és a Déri Múzeum – az utóbbi tíz évben – két-két alkalommal is módot adott (levéltári napok, múzeumi hónap) az üzemtörténet-írás kérdésével szakemberek és érdeklődők előtt való foglalkozásra. A Munkásmozgalom-történeti Bizottság pedig tagjai és vállalati igazgatók számára rendezett közös ankétot az üzemtörténet-írásról.

Kár, hogy a gyárak anyagi helyzetének alakulása miatt 1978 utántól ismét *lelassulás* figyelhető meg a kiadói tevékenységben. Napjainkban inkább a mozgalmi jellegű, és nem a kiadással egybekapcsolt tudományos feldolgozás került előtérbe. Részben a mozgalmi jelleg, erősítését jelenti, részben pedig a kérdés iránti szélesebb körű érdeklődést, hogy iskolai történelmi szakkörök is felvették programjukba néhány ipari üzem történetének megírását. (pl. a Kossuth gyakorló iskola)

Végül szeretnék rámutatni arra, hogy amikor az előzőekben üzemtörténet-írásunk legpregnansabb jelenségeit ismertettük, kétségtelenül a valóságos arányoktól eltérően többet beszéltünk a hiányosságokról és kevesebbet a pozitívumokról. Ennek magyarázata nem az elfogultság, az elért eredmények lebecsülése, hanem a hibák minél előbbi kijavítására való felhívás, a segítség szándéka volt.

Dr. Szűcs Ernő

⁷ *Hegedűs Jenő–Szikora János*: A Debreceni Dohánygyár története. Debr., 1971., *Szentirmai László*: A Hajdúböszörményi Textilfeldolgozó Vállalat mészélt évtizede 1955–1970. Debr., é. n., *Temesvári István*: Debreceni Légszuszogó 1863 – TIGÁZ 1970., *Dudinszky Elek–Bieliczky Sándor*: Hajdúsági Iparművek. Gyula, 1972., *Egri József*: Két évtized a Hajdú-Bihar megyei Élelmiszer-kiskereskedelmi Vállalat történetéből. Debr., é. n., *Szendí Márton*: Magyar Hűtőipar Debreceni Gyára 1953–1973. Hajdúnánás, 1973., A Hajdú-Bihar megyei Állami Sütőipari Vállalat negyedszázada. (Szerk.: Szűcs Ernő), Debr., 1974., *Kovács Gábor–Szentirmai László*: Húszéves a Hajdúböszörményi Faipari Vállalat. Debr., 1974., *Boda László*: A Debreceni Hűszipari Vállalat. Debr., 1974., *A Debreceni Ruhagyár 25 éves.* (szerző és név nélkül), *A Tiszántúl villamosításának története 1888–1972.* (Szerk.: Pólya Jenő), Debr., 1975., *A MÁV Járműjavító Üzem története.* (Szerk.: Dr. Mikecz Ferenc) Debr., 1976., *Gaál Zsigmond*: A Földesi Vegyipari Szövetkezet 1951–1976. (é. n.), *Nagy Sándor*: Biharkeresztesi Fa-, Fém- és Építőipari Ktsz két évtizede. Debr., é. n., *A Magyar Gördülőcsapágy Művek története* (szerk.: Gyarmati József–Serflek István) Debr., 1977., *Kovács Gábor*: Negyedszázad a városért. Szolnok, 1977., *Szűcs Ernő*: A debreceni István Gőzmalom története 1848–1944. Debr., 1978., *120 éves a Debreceni Kefegyár.* (Szerző nélkül) Debr., 1982.

⁸ *Bakó Endre*: Igényesebb munkákra van szükség. Hajdú-Bihari Napló (továbbiakban=HBN), 1975. márc. 13., *Baranyi Béla*: Egy színvonalas üzemtörténeti munka. HBN 1975. jan. 4. U. ó.: A debreceni István Gőzmalom története. HBN 1979. nov. 15., *Mikecz Ferenc*: A Tiszántúl villamosításának története. HBN 1977. dec. 10., *Szűcs Ernő*: A kezdés sikerei és problémái. HBN 1971. szept. 26., U. ó.: Siker-e a felsiker? TEF 1973., U. ó.: A debreceni üzemtörténet-írás időszéri problémája. Szülőföldünk, 1975. 6. sz., U. ó.: Üzemtörténet-írás és marxista tanszékek. Oktatási Igazgatóság Évkönyve, 1975., U. ó.: Az üzemtörténet-írás levéltári forrásai. H. B. megyei Levéltár Évkönyve II. (Szerk.: *Gazdag István*) Debr., 1975., U. ó.: Kiadók és szerzők. HBN 1977. febr. 27., U. ó.: Az üzemtörténet-írás jelentősége. HBN 1977. márc. 6., U. ó.: Mit tartalmazzon az üzemtörténet? HBN 1977. márc. 13., U. ó.: Az üzemtörténet-írás forrásai. HBN 1977. márc. 20., U. ó.: Módszertani levél az üzemtörténet-írásról. Debrecen, 1981., *Timár Lajos*: A debreceni István Gőzmalom története. Alföld, 1980. 9. sz.